

TOMASZ GRZEBYK

„ABY ŚWIĘTEMU ZŁOŻYĆ HOŁD MĘCZENNIKOWI”¹ WYBRANE ZAGADNIENIA ZWIĄZANE Z KULTEM ŚW. TOMASZA BECKETA W ŚREDNIOWIECZNEJ ANGLII

Geneza sporu Tomasza Becketa z Henrykiem II

Konflikt pomiędzy arcybiskupem Canterbury – Tomaszem Becketem, a królem Henrykiem II Plantagenetem uważa się za apogeum konfliktów pomiędzy władzą świecką, a duchowną, jakie dotykały Kościoła katolickiego w Anglii w XII i XIII stuleciu. Jego podłożem stało się uchwalenie tzw. konstytucji klaredońskich w 1164 roku, których celem było przejęcie władzy nad Kościołem poprzez wpływ na wybór biskupów wskazywanych przez króla oraz przekazanie części spraw sądów kościelnych sądom świeckim. Oprócz tego w powyższym dokumencie Henryk II zakazywał odwoływania się biskupom do sądu w Rzymie. Postanowieniom tym jawnie sprzeciwił się Tomasz Becket, odwołując się do postulatów reformy gregoriańskiej oraz wypracowanych wcześniej kompromisów. W odpowiedzi król Anglii wypędził arcybiskupa z kraju, lecz dzięki mediacji papieża Aleksandra III i króla Francji Ludwika VII konflikt załagodzone i Tomasz mógł ponownie

MGR TOMASZ GRZEBYK, doktorant w Instytucie Historii Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego. Zainteresowania badawcze: kontakty polsko-angielskie w XVI i XVII wieku, Kościół katolicki w Anglii w epoce reformacji, historia Kościoła w okresie reformacji i reformy katolickiej, średniowieczne angielskie tradycje liturgiczne, medievalizm. ORCID: 0000-0001-9094-6665. Kontakt: grzebykt@gmail.com.

1. G. Chaucer, *Opowieści kanterberyjskie. Prolog* (tłum. H. Pręcłowska).

wrócić na swoją stolicę biskupią, skąd jednak musiał wkrótce ponownie uciekać do Francji. Do kraju rządzonego przez Henryka II powrócił w 1170 roku. Niedługo potem został zamordowany przez czterech rycerzy przy bocznym ołtarzu katedry w Canterbury podczas odprawiania niesporów². Śmierć Becketa odbiła się w Europie głośnym echem i przyniosła Henrykowi II niesławę. Bunt, jaki podniosło przeciw niemu duchowieństwo angielskie i część feudałów oraz zagrożenie ekskomuniką, jakie wysunął przeciw niemu Aleksander III, spowodowały, że rok po kanonizacji Tomasza Becketa, w 1174 roku król Anglii odbył publiczną pokutę oraz uchylił niektóre z postanowień klaredońskich, pozostawiając jednak dla siebie wpływ na obsadę biskupstw. Król zobowiązał się również przestrzegać zasady apelacji od wyroku sądowego do Rzymu, w praktyce jednak wnioski te rozpatrywał specjalny sędzia papieski rezydujący w Anglii³.

Początki kultu

Kult św. Tomasza Becketa zaczął się rozwijać spontanicznie wśród pielgrzymów, którzy przybywali do jego grobu w krypcie katedry w Canterbury w poszukiwaniu lekarstwa na trapiące ich dolegliwości. Liczne cuda, które miały mieć miejsce w wyniku interwencji świętego, były początkowo spisywane przez dwóch mnichów: Benedykta z Peterborough i Williama z Canterbury, którzy zostali pierwszymi biografami Tomasza Becketa. W miarę rozprzestrzeniania się wieści o licznych cudach liczba pielgrzymów wzrastała, zaś rosnąca popularność arcybiskupa-męczennika została sformalizowana przez Kościół katolicki poprzez akt kanonizacji z 1173 roku. Według hagiografów znamiona „cudowności”, mającej być dowodem na świętość zmarłego, miały wydarzenia mające miejsce jeszcze tego samego dnia, gdy zamordowano Becketa. Po jego zabójstwie w katedrze w Canterbury, wieczorem 29 grudnia 1170 r. przed ołtarzem głównym mnisi zebrali się na modlitwie trwającej do późnych godzin nocnych. Następnie, obawiając się dalszych represji ze strony króla, zanieśli jego ciało do krypty, gdzie miało dojść do pierwszego zdarzenia o charakterze cudownym. Szczątki męczennika zostały umieszczone w nowym marmurowym sarkofagu, który miał niejako oczekiwać na ciało arcybiskupa, choć nigdy wcześniej się tam nie znajdował. Jeden z biografów Becketa, Herbert z Bosham, zinterpretował to wydarzenie w ten sposób, że

-
2. J. R. H. Moorman, *The History of the Church in England*, Harrisburg 1980, s. 81; B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 3, *Złoty okres średniowiecza chrześcijańskiego*, s. 42.
 3. R. Barber, *The Devil's Crown. A History of Henry II and His Sons*, Conshohocken 1996, s. 193-195.

trumna została „przygotowana przez samego Boga”⁴. Podczas przygotowywania ciała do pochówku mnisi odkryli także pod jego ubraniem włosienicę świadczącą o tym, że w ciągu swojego życia nie stronił od pokuty i umartwień ciała. Dla wielu z nich był to kolejny dowód świętości arcybiskupa⁵.

Grób początkowo znajdował się za kaplicą Matki Bożej, między ołtarzami św. Augustyna z Canterbury i św. Jana Chrzyciela. Obszar ten stał się najświętszym miejscem w katedrze i pozostał takim nawet po przeniesieniu relikwii w 1220 roku. Do czasu reformacji było ono znane jako „Grobowiec Becketa” i posiadało specjalnego opiekuna⁶. Niemal natychmiast po pogrzebie w tym miejscu zaczęły się dziać cuda, a kult Becketa zaczął się rozprzestrzeniać spontanicznie wśród chorych, zainspirowanych opowieściami o uzdrowieniach przypisywanych męczennikowi⁷. Pierwszy cud, mający miejsce tuż po pogrzebie, opisał William FitzStephen. Jeden z mieszkańców Canterbury, który był świadkiem męczeństwa, wrócił do domu do swojej sparaliżowanej żony z szatą zanurzoną we krwi męczennika. Słyszac o zajściu w katedrze, poprosiła męża o wyplukanie krwi z ubrania i zmieszanie z jej wodą, aby mogła ją wypić. Po wypiciu przygotowanego płynu kobieta została natychmiast uleczona⁸. Była to również pierwsza demonstracja uzdrawiającej mocy tzw. „wody św. Tomasza Becketa”, będącej mieszaniną jego krwi i wody, która stała się specyficzną cechą kultu arcybiskupa Canterbury⁹.

Cudowne właściwości „krwi Becketa” opisywał również Benedykt z Peterborough. Twierdził on, że tak jak Tomasz Becket był doskonałym naśladowcą Chrystusa w swoim życiu i męczeństwie, tak samo jego krew zapewnia uzdrowienie ciała, jak krew Chrystusa oczyszcza z grzechów¹⁰. O wielu cudownych wydarzeniach mających miejsce w początkowej fazie rozwoju kultu arcybiskupa Canterbury, pisze również główny biograf Becketa, Jan z Salisbury: „(...) w miejscu, w którym leżał przed wielkim ołtarzem przed pochowaniem, i w miejscu, w którym został w końcu pochowany, paralitycy wstają na nogi, niewidomi odzyskują wzrok, głusi słyszą, niemi mówią, trędowaci są uzdrawiani (...) i (rzecz niespotykana od czasów

4. J. C. Robertson, *Materials for the History of Thomas Becket*, t. 5, London 1875-1879, s. 522.

5. E. A. Abbott, *St. Thomas of Canterbury. His Death and Miracles*, t. 2, London 1898, s. 232-233.

6. J. Crook, *The Architectural Setting of the Cult of Saints in the Early Christian West, 300-1200*, Oxford 2000, s. 16, 35.

7. R. Finucane, *Miracles and Pilgrims. Popular Belief in Medieval England*, New York 1995, s. 122-123.

8. J. C. Robertson, *Materials for the History of Thomas Becket*, t. 3, s. 149-50.

9. R. Koopmans, *Water Mixed with the Blood of Thomas. Contact Relic Manufacture Pictured in Canterbury Cathedral's Stained Glass*, „Journal of Medieval History”, 42/2016, nr 5, s. 535-58.

10. R. Gameson, *The Early Imagery of Thomas Becket*, w: C. Morris, P. Roberts, *Pilgrimage. The English Experience from Becket to Bunyan*, Cambridge 2002, s. 59.

naszych ojców) umarli są wskrzeszani”¹¹. Wieści o cudach szybko rozprzestrzeniły się na terenie Anglii i wkrótce tłumy pielgrzymów zaczęły przybywać do Canterbury, aby znaleźć się w miejscach słynących z niezwykłych wydarzeń¹².

Wraz z kolejnymi relacjami pielgrzymów o uzdrowieniach mnisi wyznaczyli Benedykta z Peterborough do spisywania tych historii. Oprócz cudów, które miały miejsce przy grobie męczennika, uwzględnił on również te, które zostały zgłoszone przez pielgrzymów przybywających do Canterbury, aby podziękować za przywrócone zdrowie. W 1172 roku, równoległe w stosunku do Benedykta, historie pielgrzymów zaczął spisywać mnich o imieniu William. Obydwaj kronikarze najczęściej wspominali o cudach związanych z użyciem krwi Becketa zmieszanej z wodą. Wymagało to jednak rozwiązania zarówno problemu praktycznego, jak również doktrynalnego. Kwestie takie jak ograniczone zapasy i sposoby konserwacji, rozwiązano przez rozcieńczenie wodą zebranej z miejsca męczeństwa krwi. Praktyka ta gwarantowała nieskończoną ilość uzdrawiającego napoju. Nie istniał jednak żaden precedens hagiograficzny dotyczący spożywania krwi męczennika. Jedynym przypadkiem, gdy w chrześcijaństwie używano „krwi”, był moment w liturgii, w którym wino przeistacza się w krew Chrystusa. Problem próbował rozwiązać Benedykt, który ów przypadek argumentował w taki sposób, że to sam Bóg zezwolił na taką kolej rzeczy, aby krew Baranka Betlejemskiego i krew „Baranka z Canterbury” posiadały dar uzdrawiania¹³.

Opinię Benedykta ugruntował pogląd Jana z Salisbury na temat wyjątkowej natury świętości Becketa oraz podobieństwa między męką Chrystusa i śmiercią arcybiskupa Canterbury¹⁴. Chrystologiczne aspekty wykorzystania wody Becketa „uprawomocniły” się poprzez doniesienia o licznych cudach. Co szczególnie istotne, były to opisy wskrzeszeń umarłych, a więc cudów, które dotychczas przypisywano wyłącznie Chrystusowi. Motyw „wody Becketa” oraz zestawienie jego postaci z Chrystusem stały się wiodącym elementem liturgii stworzonej z okazji translacji jego szczątków 7 lipca 1220 r., kiedy to przeniesiono je z krypty do wspaniałego relikwiarza w nowo wybudowanej apsydzie katedry w Canterbury¹⁵.

Późniejsze obchody pamiętki tych uroczystości oraz kolejne relacje o uzdrowieniach z wykorzystaniem „wody Becketa” zwiększyły popularność kultu świętego arcybiskupa. Liczba pielgrzymów, którzy przybywali do Canterbury w nadziei na

11. J. C. Robertson, *Materials for the History of Thomas Becket*, t. 2, s. 322.

12. A. A. Jordan, *The 'Water of Thomas Becket'. Water as Medium, Metaphor, and Relic*, w: C. Kosso, A. Scott, *The Nature and Function of Water, Baths, Bathing, and Hygiene from Antiquity Through the Renaissance*, Leiden 2009, s. 481

13. Tamże, s. 482-483.

14. Tamże, s. 482

15. S. L. Reames, *Reconstructing and Interpreting a Thirteenth-Century Office for the Translation of Thomas Becket*, „Speculum”, 80/2005, s. 130-131.

wyleczenie, z roku na rok rosła, o czym w swoich kronikarskich zapisach notował Benedykt¹⁶. Słuchając doniesień o niezwykłych uzdrowieniach, mieszkańcy miasta zbierali się na placach, pragnąc zobaczyć osoby, które otrzymały szczególną łaskę od świętego, lub chcąc poznać szczegóły cudów. Gerwazy z Canterbury pisze, że z czasem kult Tomasza Becketa i towarzyszące mu cuda zaczęły rozprzestrzeniać się na całą Europę, a do Canterbury przybywało coraz więcej pielgrzymów z Francji, Cesarstwa Niemieckiego i innych części kontynentu europejskiego. Kult świętego rozlał się także na wszystkie warstwy społeczne¹⁷. Ten niezwykły entuzjazm, wśród wiernych świeckich zapewnił warunki, w których kult Tomasza Becketa rozkwitł i rozprzestrzenił się po całym ówczesnym świecie chrześcijańskim w ciągu zaledwie pięćdziesięciu lat od jego śmierci.

W lipcu 1174 roku Henryk II odbył swoją słynną pielgrzymkę pokutną do grobu świętego Tomasza Becketa. Najwcześniejszą relację o tym wydarzeniu znaleźć można u Williama z Canterbury. Mnich pisze, że Henryk przebył ostatnią część pielgrzymki pieszo. Boso wszedł do katedry i udał się do krypty, gdzie znajdował się grobowiec arcybiskupa. Tam, klęcząc przed sarkofagiem, publicznie przyznał się do winy i poprosił mnichów o ułaskawienie. Następnie, zdejmując szatę wierzchnią, król pochylił się w kierunku grobu, po czym przyjął karę w formie chłosty. Po tym wszystkim król miał spędzić resztę nocy na modlitwie i pokucie przed grobem Becketa. Henryk II złożył także hojną jałmużnę, zwiększając w ten sposób swoją ofiarę przekazaną w 1173 roku z okazji kanonizacji Tomasza Becketa¹⁸.

Badania naukowców nad wyobrażeniami męczeństwa Tomasza Becketa

Kiedy kult męczennika z Canterbury rozprzestrzenił się na Wyspach Brytyjskich, zaczęły pojawiać się również artystyczne przedstawienia męczeństwa arcybiskupa. Według niektórych historyków mnóstwo wczesnych obrazów Tomasza Becketa było jednocześnie produktem ubocznym jego kultu oraz głównym katalizatorem jego rozwoju¹⁹.

Jednakże to nie w Anglii, a na Sycylii i we Francji powstały jedne z pierwszych wyobrażeń świętego. Przybrały one tam formę mozaik oraz malowideł ściennych. Na przełomie XII i XIII wieku wizerunki świętego męczennika zaczęły pojawiać się w innych rodzajach sztuki sakralnej, a także w iluminacjach rękopisów, rzeźbach, witrażach,

16. J. C. Robertson, *Materials for the History of Thomas Becket*, t. 2, s. 15-16.

17. R. C. Finucane, *Miracles and Pilgrims. Popular Belief in Medieval England*, s. 103.

18. S. Lutan-Hassler, *Thomas Becket and the Plantagenets. Atonement Through Art*, Leiden 2015, s. 84-6.

19. R. Gameson, *The Early Imagery of Thomas Becket*, s. 87.

pieczęciach itp. Za prekursora badań nad tym tematem uznaje się Deana Stanleya, który w XIX wieku, na fali zainteresowania angielskim średniowieczem i sztuką gotycką, dał podwaliny do badań związanych z początkami kultu św. Tomasza Becketa²⁰.

Jego prace kontynuował w XX wieku Tancred Borenius. Jego publikacja nosząca tytuł: *St. Thomas Becket in Art* wydrukowana w Londynie w 1932 roku położyła podwaliny pod dalsze badania nad kwestiami ikonograficznymi. W pracy tej dokonał on szczegółowej analizy obejmującej mozaiki, obrazy, iluminacje rękopisów, odznaki pielgrzymie, pieczęcie i inne formy sztuki. Jego prace były kontynuowane przez innych badaczy w ostatnich dziesięcioleciach XX wieku i we wczesnych latach dwutysięcznych. Na podstawie tych badań można stwierdzić, że różnorokie formy sztuki poświęcone Tomaszowi Becketowi wpłynęły na cześć świętego oraz wzrost i kierunek jego kultu. Martine Yvernault stwierdziła nawet „Ikonoografię należy traktować jako «żywy tekst», pełniący tę samą funkcję co wszystkie teksty pisane o życiu Becketa i koncentrujący się na tych samych aspektach”²¹.

Miniatury

Sceną, która pojawia się w prawie każdym obrazie życia Becketa, jest jego męczeństwo. Był to, jak zauważył Richard Gameson i inni uczeni, decydujący moment, który utrwalił świętość Becketa. Taki obrót sprawy bierze się stąd, że istniała bardzo długa tradycja przedstawiania męczenników w momencie śmierci lub przez aluzję do ich cierpienia²².

Według Kaufmana najwcześniejsza iluminacja rękopisu przedstawiająca śmierć arcybiskupa Canterbury pochodzi z okolic 1180 r. i znajduje się bezpośrednio przed listem Jana z Salisbury, który opisuje to zdarzenie [Ryc. 1: Cotton MS, Claudius B II, fol. 341, © The British Library]²³. Miniatura przedstawia arcybiskupa wraz z asystą liturgiczną w momencie przybycia czterech rycerzy przed ołtarz. Dalej widać moment zabójstwa Becketa, który ginie uderzony mieczem w głowę przez Reginalda Fitzurse. Za arcybiskupem stoi mnich trzymający krzyż procesyjny. Według relacji biografów Becketa jest to Edward Grim, który próbował chronić arcybiskupa, lecz został ranny mieczem podczas zajścia. Na miniaturze pojawia się również wizerunek postaci pochyłających się nad grobem świętego. Zwykle interpretuje się je jako pielgrzymów przybywających do krypty katedry w Canterbury. Scena zabójstwa

20. A. Stanley, *Historical Memorials of Canterbury*, London 1912, s. 25.

21. M. Yvernault, *Reading History in Enamel. The Journey of Thomas Becket's Experience from Canterbury to Limoges*, w: C. Royer-Hemet, *Canterbury. A Medieval City*, Newcastle 2010, s. 146.

22. R. Gameson, *The Early Imagery of Thomas Becket*, s. 53.

23. British Library [dalej: BL], Cotton MS, Claudius B II, fol. 341.

ukazana na tej iluminacji dość wiernie relacjonuje przebieg wydarzeń, jakkolwiek późniejsze obrazy przedstawiają dwóch lub trzech rycerzy dzierzących w rękach miecze. Jak widać na tym przedstawieniu, arcybiskup staje twarzą w twarz z rycerzami, klęka (lub zgina kolana w wyniku ciosu) i wyciąga ręce jak do modlitwy.

Ryc. 1. Cotton MS, Claudius B II, fol. 341

Tancred Borenius uważał, że najwcześniejsze iluminacje pochodziły z psalterza znajdującego się w Bibliotece Brytyjskiej [Ryc. 2: British Library, Harley MS, 5102, fol. 32, © The British Library]²⁴. Ten obraz, nazywany przez niego „klasyczną ikonografią tego wydarzenia”, stanowi odejście od oryginalnych opisów męczeństwa. Becket stoi twarzą do ołtarza, a nie do rycerzy, którzy uderzają go w tył głowy. Artysta, który stworzył tę pracę, odszedł od szczegółów historycznych

24. BL, Harley MS, 5102, fol. 32.

dostarczonych przez biografów arcybiskupa, podczas gdy miniatury były wierne współczesnym relacjom mówiącym o tym, że Becket spotkał się twarzą w twarz ze swoimi oprawcami. Widać zatem, że zamiast dążyć do historycznej dokładności, iluminator postanowił podkreślić bliskość ofiary do ołtarza, aby ukazać pobożność zamordowanego. Co więcej, jak zauważył Richard Gameson, umieszczenie postaci świętego w pobliżu ołtarza nie tylko zwraca uwagę na jego cnotliwe życie, ale także podkreśla świętokradztwo morderstwa w katedrze i stanowi wyraźny kontrast między sługami króla, a świętym człowiekiem, który służy samemu Bogu. Ponadto wizerunek ołtarza ustanawia paralełę między ofiarą Becketa, a ofiarą Chrystusa, która była codziennie sprawowana przy ołtarzu. Jak napisał Jan z Salisburii, Becket „codziennie ofiarował ciało i krew Chrystusa na ołtarzu, a teraz, ginąc u jego stóp, ofiarował własną krew przelaną przez ręce złych ludzi”²⁵.

Ryc. 2. British Library, Harley MS, 5102, fol. 32

25. Cyt. za.: R. Gameson, *The Early Imagery of Thomas Becket*, s. 59 (tłumaczenie własne).

Odznaki pielgrzymów

Począwszy od XII wieku, pielgrzymi podążający do miejsc kultu upamiętniali swoje podróże, zbierając pamiątki lub „odznaki” (jak nazywali je współcześni), w postaci noszonych naszywek odlewanych z ołowiu lub stopów ołowiu i cyny. Najbardziej znanym z tych znaków były muszle noszone przez pielgrzymów, którzy odwiedzili Santiago de Compostela. W przypadku pielgrzymów zdążających do Canterbury istnieje duża różnorodność tego typu dowodów odbytej pielgrzymki. Informacje o tej praktyce znajdują się nie tylko w pismach biografów Becketa, ale wiadomo o nich na podstawie pozostałości samych odznak odkopywanych w trakcie prac archeologicznych. Zwykle są one analizowane jako odrębne obiekty, ale wielu badaczy wykorzystuje je do określenia rozwoju kultu Becketa i badań nad religijnością ludzi średniowiecza. Jennifer Lee zauważa, że odkąd pielgrzymki do Canterbury rozpoczęły się w 1171 roku i trwały aż do zniszczenia grobu arcybiskupa w 1538 roku, rozwój odznak i innych przedmiotów mających służyć jako „pamiątka” pielgrzymki stanowi podstawę do obserwacji zmian zarówno w formie jak i idei noszenia ich przy sobie²⁶.

Stworzenie pierwszej metalowej fiolki zostało opisane przez Benedykta, a później również przez Herberta z Bosham. Benedykt pisze, że pielgrzymi początkowo nosili uzdrawiającą wodę w wydrążonych łodygach bukszpanu, jednak były one podatne na pęknięcie i przeciekanie, co powodowało utratę cudownej cieczy. We śnie pewnemu młodemu człowiekowi wskazane jednak zostało, że powinien sporządzić fiolki z ołowiu i cyny²⁷. Relacja mówiąca o śnie wyjaśnia również, że fiolki powinny być noszone na szyi, na wierzchu ubrania, aby „cały świat widział ten znak noszony przez pielgrzymów i wyleczonych”²⁸.

Opis ten wprowadza nowy aspekt kultu Tomasza Becketa w formie noszonej na szyi fiolki, która następnie ewoluowała w różne kształty, aż do powstania w następnym stuleciu przypinek. Inne przykłady pielgrzymich pamiątek swoim wyglądem przypominają muszlę noszoną przez pielgrzymów zmierzających do grobu św. Jakuba w Santiago de Compostela. W tym przypadku odwrotna strona muszli zawierała wizerunek męczeństwa Tomasza Becketa (najczęściej był to moment uderzenia mieczem przez rycerza). Większość z nich było wielkości miniatur, podczas gdy inne były znacznie większe, bardziej rozbudowane i często zawierały bardziej obszerne obrazy z życia świętego. Różnica w rozmiarze praw-

26. J. Lee, *Searching for Signs: Pilgrims' Identity and Experience Made Visible in the Miracula Sancti Thomae Cantuariensis*, w: S. Blick, R. Tekippe, *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, Leiden 2005, s. 474.

27. J. C. Robertson, *Materials for the History of Thomas Becket*, t. 2, s. 134.

28. J. Lee, *Searching for Signs: Pilgrims' Identity and Experience Made Visible in the Miracula Sancti Thomae Cantuariensis*, s. 479.

dopodobnie wynikała z przeznaczenia odznak dla mniej lub bardziej zamożnej grupy pielgrzymów²⁹.

Pod koniec XIII lub na początku XIV wieku zaczął pojawiać się nowy rodzaj odznak w formie przypinek [Ryc. 3: Replika przypinki przedstawiającej konfesję świętego Tomasza Becketa, zbiory prywatne autora] mających postać głowy Tomasza Becketa albo obrazujących jego grób. Umieszczano je zazwyczaj na nakryciu głowy lub odzieży wierzchniej³⁰. Niektórzy uczeni sugerują, że odznaki te mogły funkcjonować jako relikwie dotykowe, które pielgrzymi przykładali do sarkofagu, aby „pochłonać” nadprzyrodzoną moc. W ten sposób odznaki mogły stać się, tak jak ampułki w których znajdowała się „woda Becketa”, formą relikwiarza³¹. Choć nie ma jest konkretnych dowodów na tego typu praktyki (w odniesieniu do kultu Tomasza Becketa), nie wykraczałoby to zbyt daleko poza to, co wiadomo na temat średniowiecznych zwyczajów związanych z kultem relikwii.

Ryc. 3. Replika przypinki przedstawiającej konfesję świętego Tomasza Becketa

29. Tamże, s. 481.

30. B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs from the Medieval Waterfront Excavations at Trig Lane, London, 1974-76*, „Transactions of the London Middlesex Archaeological Society”, 33/1982, s. 306.

31. Tamże, s. 316-317.

Konfesja świętego Tomasza Becketa

Odnaki w formie przypinek służą nie tylko zobrazowaniu rozwoju kultu Tomasza Becketa i określenia jego zasięgu geograficznego. Dzięki nim można również odtworzyć wygląd tych elementów katedry w Canterbury, które zostały zniszczone podczas reformacji. Takie podejście było szczególnie pomocne w rozwikłaniu kwestii wyglądu konfesji arcybiskupa znajdującej się w Kaplicy Trójcy Świętej. Jak zauważyła Sarah Blick w artykule na temat miejsca, gdzie znajdował się ten element, gdy tylko „zniknął on z żywej pamięci”, ludzie próbowali zrekonstruować jego obraz. Okazało się to niezwykle trudne, ponieważ relacje źródłowe znacznie różniły się od siebie³². Ponadto zachowane źródła pisane, ze względu na ubytki w tekście oraz niejasne pochodzenie, okazały się trudne do jednoznacznej interpretacji. Dlatego też wielu badaczy tego tematu dokonywało porównań pomiędzy tekstami pisanymi, a wizerunkami przedstawionymi na witrażach i miniaturach. Te spekulacje nie przynosiły jednak pożądanych rezultatów.

Aby rzucić nowe światło na kwestię wyglądu konfesji Tomasza Becketa, Sarah Blick zbadała teksty pisane oraz przypinki, które zawierały prawdopodobny wizerunek tego miejsca. Są one istotne, choć, jak podkreśla autorka, stanowią jedynie schematyczny obraz miejsca, w którym znajdował się grób męczennika³³. Odnaki te przedstawiają grobowiec św. Tomasza z Canterbury w czasie apogeum ruchu pielgrzymkowego, kiedy do Canterbury przybywało rocznie około 100.000 pielgrzymów. Na szczycie przypinki widoczne są dwa statki. W górnej jej części widoczny jest sarkofag pokryty licznymi klejnotami, co pokrywa się z relacjami z tekstów źródłowych pochodzących z tamtego okresu, a dotyczącymi bogatych zdobień tego przedmiotu. Szczególną uwagę zwraca przede wszystkim jeden, większy od innych klejnot będący darem króla Francji Ludwika VII, którego postać również pojawia się na pielgrzymiej przypince. Kwestią problematyczną jest natomiast widoczna na przypince płyta nagrobna z wizerunkiem arcybiskupa, co stoi w sprzeczności z zachowanymi tekstami źródłowymi, które nie wspominają o takim elemencie konfesji³⁴.

Badania Sary Blick przedstawiają jednak dość przekonujący obraz tego, jak mogła wyglądać konfesja św. Tomasza Becketa znajdująca się w Kaplicy Trójcy Świętej. Ponadto jej analiza dała podwaliny pod rekonstrukcję, której autorami są archeologowie i historycy z Centre for the Study of Christianity and Culture,

32. S. Blick, *Reconstructing the Shrine of St. Thomas Becket, Canterbury Cathedral*, w: S. Blick, R. Tekippe, *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, s. 406.

33. B. Spencer, *Pilgrim Souvenirs from the Medieval Waterfront Excavations at Trig Lane, London, 1974-76*, s. 319.

34. S. Blick, *Reconstructing the Shrine of St. Thomas Becket, Canterbury Cathedral*, s. 435.

działającym na Uniwersytecie w Yorku [Ryc. 4: Cyfrowa rekonstrukcja konfesji świętego Tomasza Becketa w katedrze w Canterbury, © Centre for the Study of Christianity and Culture, University of York 2020]. Przebieg prac nad jej odтворzeniem opisał John Jenkins w artykule opublikowanym w „Journal of the British Archaeological Association”. Oprócz elementów, o których pisała Sarah Blick, rekonstrukcja zawiera baldachim oraz ołtarz po bokach osłonięty płótnem, charakterystyczny dla celebracji liturgii Mszy Świętej w rycie Sarum³⁵.

Ryc. 4. Cyfrowa rekonstrukcja konfesji świętego Tomasza Becketa w katedrze w Canterbury

Pieczenie

Pieczenie, pod względem wielkości, kształtu i tematyki na nich przedstawianej, są zbliżone do opisywanych wcześniej odznak w formie przypinek, zaś ich głównym tematem były sceny z życia Tomasza Becketa, przede wszystkim zaś przedstawienie jego męczeństwa. Motyw ten stosowano na pieczęciach arcybiskupów Canterbury, pieczęciach miejskich, takich jak pieczęć Canterbury

35. Zob.: J. Jenkins, *Modelling the Cult of Thomas Becket in Canterbury Cathedral*, „Journal of the British Archaeological Association”, 173/2020, s. 100-123.

oraz pieczęciach opactw, takich jak Arbroath w Szkocji [Ryc. 5: Pieczęć opactwa Arbroath, © Wikimedia Commons]³⁶.

Ryc. 5. Pieczęć opactwa Arbroath

Począwszy od Huberta Waltera, który był arcybiskupem Canterbury w latach 1193-1205, na pieczęci arcybiskupiej zaczyna pojawiać się klasyczny obraz męczeństwa Becketa. Zwyczaj ten podtrzymywała większość jego następców w XIII i XIV wieku, aż do roku 1381, kiedy to arcybiskupem został William Courtenay, który po raz pierwszy zerwał z tą tradycją. Dawny wzór powrócił jednak jako pieczęć arcybiskupów Canterbury już za czasów Thomasa Arundela (1397-1414). W następnym stuleciu przedstawienie męczeństwa pojawiło się na pieczęci Williama Warhama (1504-1523) oraz na pierwszej pieczęci Thomasa Cranmera (1533-1556). Ze względu jednak na reformację oraz zmiany w życiu religijnym i politycznym

36. K. Stringer, *Arbroath Abbey in Context. 1178-1320*, w: G Barrow, *The Declaration of Arbroath. History Significance, Setting*, Edinburgh 2003, s. 116

został później zastąpiony przez scenę ukrzyżowania. „Morderstwo Becketa” ponownie stało się głównym motywem w momencie wstąpienia na stolicę biskupią kardynała Reginalda Pole’a (1555-1558), który dążył do restauracji katolicyzmu w Anglii. Interesujący jest wniosek, jaki niektórzy historycy wysnuwają odnośnie używania pieczęci poświęconej w pewien sposób konkretnemu wydarzeniu. Zasadniczym celem istnienia takiego a nie innego wzoru obrazującego męczeństwo Tomasza Becketa było stworzenie modelu do naśladowania przez duchownych, zwłaszcza przez arcybiskupów Canterbury. Użycie pieczęci z tym wizerunkiem miało przywołać na myśl poświęcenie się arcybiskupa dla Kościoła, kształtując tym samym życie moralne użytkownika tego przedmiotu³⁷.

Witraże

W przeciwieństwie do odznak, miniatur oraz pieczęci witraże zawierają rozbudowane historie dotyczące przede wszystkim cudów, jakie dokonywały się za wstawiennictwem św. Tomasza Becketa. Zadaniem witraży znajdujących się w katedrze w Canterbury było obrazowe przedstawienie historii życia świętego Tomasza Becketa niepiśmiennej ludności przybywającej do jego grobu³⁸.

W oknach otaczających konfesję Tomasza Becketa w Kaplicy Trójcy Świętej znajdują się przede wszystkim witraże dotyczące różnych cudów dokonanych za wstawiennictwem arcybiskupa-męczennika. Na ogół historycy uważają, że sceny przedstawiające opowieści o cudach, które można oglądać na witrażach wspólnie, są częścią większego projektu zawierającego również inne sceny z życia Tomasza Becketa. Witraże te jednak zostały zniszczone w czasie reformacji³⁹. Powszechnie uważa się także, że koncepcja witraży mogła powstać już w 1179 roku, po ukończeniu przez Benedykta z Peterborough czwartej księgi opisującej cuda Tomasza Becketa. Wskazują na to konkretne sceny oraz kolejność, w jakiej zostały one przedstawione. Jednocześnie na tej podstawie wnioskuje się, że autorem projektu mógł być sam Benedykt. Przedstawione w witrażach historie dotyczyły mieszkańców okolic Canterbury żyjących w niewielkiej odległości od katedry. Wśród badaczy tego zagadnienia panuje przekonanie, że wybrano te konkretne historie, aby podkreślić bliski związek między społecznością, a mnichami żyjący-

37. K.B. Slocum, ‘*Martir quod Stillat Primatis ab Ore Sigillat*’. *Sealed with the Blood of Becket*, „Journal of the British Archaeological Association”, 165/2012, s. 61-62.

38. A. A. Jordan, *Rhetoric and Reform. The St Thomas Becket Window of Sens Cathedral*, w: E. Lane, E. Pastan, E. Shortell, *The Four Modes of Seeing. Approaches to Medieval Imagery in Honor of Madeline Harrison Caviness*, Farnham 2009, s. 548.

39. M. H. Caviness, *The Windows of Christ Church Cathedral Canterbury. Corpus Vitrearum Medii Aevi. Great Britain*, t. 2, London 1981, s. 175.

mi w opactwie i służącymi arcybiskupowi oraz samym Tomaszem Becketem. Na witrażach często pojawia się motyw krwi męczennika jako uzdrawiającego napoju, co jest nawiązaniem do krwi Chrystusa. Zestawienie świętego Tomasza Becketa z Jezusem Chrystusem jest dodatkowo wzmocnione przez ukazanie konkretnych rodzajów cudów dokonywanych za wstawiennictwem świętego, do których można zaliczyć: uzdrowienia niewidomych, chromych, głuchych i niemych⁴⁰.

Wpływ kultu świętego na zmiany architektoniczne katedry w Canterbury

Kult św. Tomasza Becketa odcisnął swoje piętno również na wyglądzie katedry kanterberyjskiej, szczególnie w przypadku jej wschodniego skrzydła. Badacze zajmujący się tą tematyką doszli do wniosku, że modyfikacje, jakie nastąpiły w architekturze katedry po śmierci Becketa, były ściśle związane z potrzebami rozwijającego się kultu męczennika. Dotyczyło to przede wszystkim wymogów liturgicznych odnoszących się do trasy, którą podążały procesje w uroczystości związane z Tomaszem Becketem, a także ścieżki, którą pielgrzymi przybywający do katedry odwiedzali miejsca związane z żywotem świętego. Jak pokazują badania, należały do nich: ołtarz, przy którym zamordowano arcybiskupa, miejsce jego pierwotnego spoczynku w krypcie pod katedrą, a także konfesja znajdująca się w Kaplicy Trójcy Świętej⁴¹.

Reformacja – powtórne „morderstwo” Tomasza Becketa.

W listopadzie 1538 roku Henryk VIII wydał dekret mówiący o tym, że w jego państwie Tomasz Becket nie będzie dłużej czczony i uznawany za świętego. Dokument ten zainicjował nie tylko zniszczenie wizualnych i liturgicznych dowodów świętości męczennika z Canterbury, ale także całkowitą rewizję kultu tej postaci oraz historii jego życia. Jak zauważył Phyllis Roberts, działania królewskie w latach 30. XVI wieku, są przykładem niezwykle wysiłku propagandowego, służącego idei reform przeprowadzanych przez Henryka VIII. Doradca króla, Thomas Cromwell, ogłosił wówczas nową wersję historii Becketa, która winą za morderstwo obarczyła nie Henryka II, ale Tomasza Becketa. Według Cromwella

40. M-P. Gelin, *Lumen ad revelationem gentium. Iconographie et Liturgie Á Christ Church. Canterbury. 1175-1220*, Turnhout 2006, s. 276.

41. T. Tatton-Brown, *Canterbury and the architecture of pilgrimage shrines in England*, w: C. Morris, P. Roberts, *Pilgrimage. The English Experience from Becket to Bunyan*, s. 94.

spór toczył się nie między królem i arcybiskupem Canterbury, ale dotyczył kwestii jurysdykcyjnych pomiędzy arcybiskupem Canterbury, a arcybiskupem Yorku. Spór doprowadził do zamieszek, podczas których znany ze swej kłótniwej natury Becket został zabity. Motywacja tej rewizji w świetle działań Henryka VIII wydaje się być zrozumiała: król postrzegał osobę Tomasza Becketa oraz kult związany z jego osobą za zagrożenie dla swojego programu religijnego i politycznego. Zerwanie z papieżem i Kościołem katolickim wymagało wyeliminowania kultu świętych, szczególnie zaś darzonego wielką czcią męczennika z Canterbury. Sprzeciw, jaki okazał Tomasz Becket wobec działań Henryka II i możliwe wykorzystanie tego faktu przez ośrodki wrogie Henrykowi VIII, stały się podstawą do bezwzględnego wymazania tej postaci z pamięci zbiorowej społeczeństwa angielskiego. Becket zaczął reprezentować stronę papieską, a kult upamiętniający opór wobec władzy królewskiej został uznany za politycznie wywrotowy. Zauważyła to angielska historyk Helen Parish, twierdząc, że dla architektów reformacji w Anglii stało się oczywiste, iż niektóre żądania Henryka II, którym sprzeciwiał się Becket, były niezwykle podobne do działań, jakie Henryk VIII podjął w stosunku do Kościoła katolickiego w Anglii w latach 30. XVI wieku⁴².

Ogłoszona przez Cromwella nowa wersja historii średniowiecznego sporu pomiędzy władzą świecką a duchowną, znalazła odzwierciedlenie w dziełach wielu pisarzy tworzących w tym okresie, takich jak Raphael Tyndale czy John Bale. Interesującym wydaje się być to, że poglądy te w pewnym stopniu utrzymywały się aż do XX wieku. Decyzja o likwidacji kultu Tomasza Becketa była także punktem zwrotnym w kwestii ikonoklazmu w czasie reformacji w Anglii. Dotychczas Henryk w sposób niejednoznaczny odnosił się do tej sprawy, uważając że ma ona znaczenie doktrynalne, jemu natomiast nie zależało na tym aby deprecjonować doktrynę katolicką. Kiedy jednak zdał sobie sprawę, że polityczne korzyści zniszczenia kultu Becketa przeważały nad jego brakiem zastrzeżeń odnośnie oddawania czci obrazom i figurom, postawa króla uległa radykalnej zmianie⁴³.

Bibliografia

Abbott E. A., *St. Thomas of Canterbury. His Death and Miracles*, t. 2, London 1898.
Barber R., *The Devil's Crown. A History of Henry II and His Sons*, Conshohocken 1996.

42. P. B. Roberts, *The Unmaking of a Saint. The Suppression of the Cult of St Thomas of Canterbury*, „Hagiographica”, 7/2000, s. 37.

43. P. B. Roberts, *Politics, Drama and the Cult of Thomas Becket*, w: D. Wood, *Life and Thought in the Northern Church. 1100-1700*, Woodbridge 1999, s. 200.

- Blick S., *Reconstructing the Shrine of St. Thomas Becket, Canterbury Cathedral*, w: S. Blick, R. Tekippe, *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, Leiden 2005.
- British Library, Cotton MS, Claudius B II, fol. 341.
- British Library, Harley MS, 7334, fol. 1.
- Caviness M. H., *The Windows of Christ Church Cathedral Canterbury. Corpus Vitrearum Medii Aevi. Great Britain*, t. 2, London 1981.
- Chaucer G., *Opowieści kanterberyjskie. Prolog* (tłum. H. Pręczkowska).
- Chaucer G., *The Canterbury Tales. General Prologue*.
- Crook J., *The Architectural Setting of the Cult of Saints in the Early Christian West, 300-1200*, Oxford 2000.
- Finucane R. C., *Miracles and Pilgrims. Popular Beliefs in Medieval England*, New York 1995.
- Gameson R., *The Early Imagery of Thomas Becket*, w: C. Morris, P. Roberts, *Pilgrimage. The English Experience from Becket to Bunyan*, Cambridge 2002.
- Gelin M-P., *Lumen ad revelationem gentium. Iconographie et Liturgie Á Christ Church. Canterbury. 1175-1220*, Turnhout 2006.
- Jenkins J., *Modelling the Cult of Thomas Becket in Canterbury Cathedral*, „Journal of the British Archaeological Association”, 173/2020, s. 100-123.
- Jordan A. A., *Rhetoric and Reform. The St Thomas Becket Window of Sens Cathedral*, w: E. Lane, E. Pastan, E. Shortell, *The Four Modes of Seeing. Approaches to Medieval Imagery in Honor of Madeline Harrison Caviness*, Farnham 2009.
- Jordan A. A., *The ‘Water of Thomas Becket’. Water as Medium, Metaphor, and Relic*, w: C. Kosso, A. Scott, *The Nature and Function of Water, Baths, Bathing, and Hygiene from Antiquity Through the Renaissance*, Leiden 2009.
- Koopmans R., *Water Mixed with the Blood of Thomas. Contact Relic Manufacture Pictured in Canterbury Cathedral’s Stained Glass*, „Journal of Medieval History”, 42/2016, nr 5, s. 535-58.
- Kumor B., *Historia Kościoła*, t. 3, *Złoty okres średniowiecza chrześcijańskiego*, Lublin 1976.
- Lee J., *Searching for Signs: Pilgrims’ Identity and Experience Made Visible in the Miracula Sancti Thomae Cantuariensis*, w: S. Blick, R. Tekippe, *Art and Architecture of Late Medieval Pilgrimage in Northern Europe and the British Isles*, Leiden 2005.
- Lutan-Hassler S., *Thomas Becket and the Plantagenets. Atonement Through Art*, Leiden 2015.
- Moorman J. R. H., *The History of the Church in England*, Harrisburg 1980.
- Reames S. L., *Reconstructing and Interpreting a Thirteenth-Century Office for the Translation of Thomas Becket*, „Speculum”, 80/2005, s. 118-170.

- Roberts P. B., *Politics, Drama and the Cult of Thomas Becket*, w: D. Wood, *Life and Thought in the Northern Church. 1100-1700*, Woodbridge 1999.
- Roberts P. B., *The Unmaking of a Saint. The Suppression of the Cult of St Thomas of Canterbury*, „Hagiographica”, 7/2000, s. 35-46.
- Robertson J. C., *Materials for the History of Thomas Becket*, t. 2., t. 3, t. 5, London 1875-1879.
- Slocum K.B., ‘*Martir quod Stillat Primatis ab Ore Sigillat*’. *Sealed with the Blood of Becket*, „Journal of the British Archaeological Association”, 165/2012, s. 61-88.
- Spencer B., *Pilgrim Souvenirs from the Medieval Waterfront Excavations at Trig Lane, London, 1974-76*, „Transactions of the London Middlesex Archaeological Society”, 33/1982, s. 304-323.
- Stanley A., *Historical Memorials of Canterbury*, London 1912.
- Stringer K., *Arbroath Abbey in Context. 1178-1320*, w: G Barrow, *The Declaration of Arbroath. History Significance, Setting*, Edinburgh 2003.
- Tatton-Brown T., *Canterbury and the architecture of pilgrimage shrines in England*, C. Morris, P. Roberts, *Pilgrimage. The English Experience from Becket to Bunyan*, Cambridge 2002.
- Yvernault M., *Reading History in Enamel. The Journey of Thomas Becket’s Experience from Canterbury to Limoges*, w: C. Royer-Hemet, *Canterbury. A Medieval City*, Newcastle 2010.

Streszczenie

29 grudnia 2020 r. minęło 850 lat od czasu męczeńskiej śmierci świętego Tomasza Becketa. Jakkolwiek historia tej postaci jest w polskiej literaturze historyograficznej i hagiograficznej często porównywana do Stanisława ze Szczepanowa, to zarówno formy oddawania czci jak i zasięg kultu angielskiego męczennika był o wiele szerszy niż cześć oddawana biskupowi krakowskiemu. Zadaniem, jakie postawił sobie autor artykułu, jest przybliżenie niektórych aspektów kultu Tomasza Becketa na ziemiach średniowiecznej Anglii, wyrażanego w piśmiennictwie, jubilerstwie, sztuce oraz architekturze. W tym celu autor posłużył się dostępnymi najnowszymi ustaleniami badaczy tego tematu, reprezentującymi dziedziny takie jak: historia, archeologia oraz historia sztuki.

Słowa kluczowe: Tomasz Becket, kult świętych, odznaki, Canterbury, średniowiecze, Anglia

**„THE HOLY BLISSFUL MARTIR HELP TO SEKE”⁴⁴
SOME ISSUES RELATED TO THE CULT
OF ST. THOMAS BECKET IN MEDIEVAL ENGLAND**

Summary

On December 29, 2020, 850 years have passed since the martyrdom of Saint Thomas Becket. However, the story of this character in Polish hagiographic and historiographic literature, is very often compared to Stanisław of Szczepanów, the forms of worship and the extent of the cult of the English martyr were much wider than the worship given to the Bishop of Kraków. The task of the author of the article is to present some aspects of the cult of Thomas Becket in the lands of medieval England, expressed in literature, jewelry, art and architecture. For this purpose, the author used the latest findings available on this subject, representing fields such as history, archeology and art history.

Key words: Thomas Becket, cult of saints, bagdes, Canterbury, medieval, England

44. G. Chaucer, *The Canterbury Tales. General Prologue*, BL, Harley MS, 7334, fol. 1r.